

A folyamatműszerezés érzékelői

Energiaátalakulások szilárd testekben – magnetoelasztikus érzékelők – 1.

Dr. Fock Károly

A mechanikai érzékelők tárgyalása után rátérünk az anyag mágneses tulajdonságainak megváltozásán alapuló érzékelők egy speciális csoportjának, a magnetoelasztikus érzékelőknek az ismertetésére.

A termodinamikai alapokon nyugvó csoportosítás¹ szerint a lágy ferromágneses anyagok belsejében a mechanikai igénybevétel hatására a B mágneses indukció és a H mágneses térerősség közötti kapcsolatot leíró, mágneses tulajdonságok mérés-technikai célú vizsgálatáról lesz szó. A klasszikus csoportosítási szabályok szerint ezek az érzékelők vezérelt impedanciák², de – mint látni fogjuk – működésüket az anyag belsejében végbe-
menő energiaátalakulások alapján lehet megérteni.

Magnetoelasztikus érzékelők

A magnetoelasztikus érzékelők csoportjának közös jellemzője a ferromágneses anyagok mágneses tulajdonságainak a mechanikai igénybevétel hatására történő megváltozása. A mágneses teret váltakozó áramú gerjesztés hozza létre, amelyet az erő vagy a csavarónyomaték hatására keletkező mechanikai feszültségváltozás eltorzítja. Az érzékelők kimenőjele induktív impedancia-változás, vagy több tekercs esetén a transzferimpedancia megváltozása (transzformátor típusú kialakítás).

Magnetomechanikai kölcsönhatások ferromágneses anyagokban

A ferromágneses anyagokban a mágneses és a mechanikai mennyiségek közötti kölcsönhatást a ferromágneses anyagok domainszerkezetével magyarázhatjuk. A domainszerkezet az anyag belső energiaállapotának a függvénye, ami az alábbi komponensekből áll:

- W_H a mágneses tér energiája (arányos a mágneses térerősség és a mágneses polarizáció szorzatával),
- W_σ a mechanikai energia (kapcsolatban van a magnetostrikcióval),
- W_K a kristályenergia (csak kristályos fémekben), ami erősen anyagfüggő, amorf anyagokban nem létezik,
- W_A az anizotrópiaenergia (anyagfüggő, de erősen befolyásolja az alakítás és hőkezelés módja).

A domainek – vagyis a telítésig mágnesezett tartományok – olyan méretűek és az anyagban úgy rendeződnek el, hogy a

$$\sum W_i = W_H + W_\sigma + W_K + W_A$$

összenergiája minimális legyen. Amennyiben az energiakomponensek közül akár egy is megváltozik, ez természetesen a domainszerkezet megváltozásához vezet.

Tekintsük először a H külső mágneses tér megváltozásának a hatását. A domainek mágnesezettségük és a külső mágneses tér

kölcsönhatása következtében igyekeznek a tér irányába befordulni. Ezt a jelenséget tapasztaljuk a $B(H)$ mágnesezési függvény felvétele közben. A mágnesezési függvény ebben az értelmezésben azt fejezi ki, hogy a domainek a külső mágneses tér adott értékénél milyen mértékben fordultak be a tér irányába. Mivel az elfordulások belső súrlódással is járnak, kézenfekvő magyarázatot kapunk ezzel a hiszterézis jelenségének a megértéséhez is. A domainek ilyen jellegű átrendeződése azonban méretváltozással is jár. A ferromágneses anyagok mágneses tér hatására bekövetkező méretváltozását **magnetostrikciónak** nevezik. Előjele anyagtól függően lehet pozitív vagy negatív. Az irodalom a magnetostrikciót – mint relatív méretváltozást – λ -val jelöli. A H_S telítési mágneses térerősséghez tartozó mennyiség a λ_S telítési magnetostrikció.

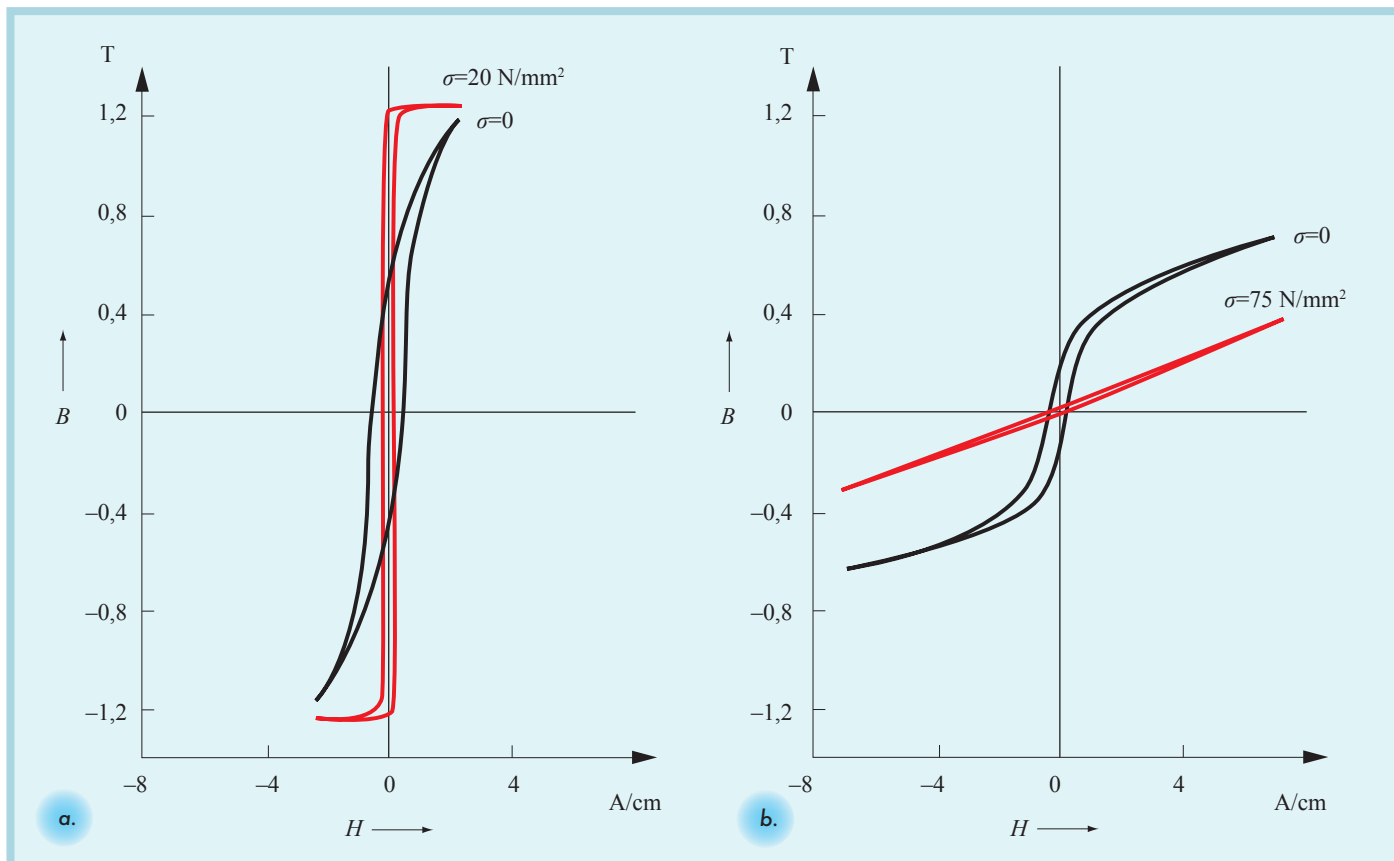
A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy ha a külső mágneses tér W_H energiáján kívül megváltozik még az anyag W_σ mechanikai energiája is (pl. a ferromágneses anyag mechanikai igénybevételének hatására), akkor a terhelésmentes állapotban felvett $B(H)$ mágnesezési függvénynek változnia kell. A változást többféleképpen számszerűsíthetjük, pl. jellemezhetjük a μ_r relatív permeabilitás megváltozásával. Ezek alapján a ferromágneses anyagok permeabilitásának mechanikai igénybevétel hatására történő megváltozását **magnetoelasztikus hatásnak** nevezzük. Lehetőség lenne pl. a B_r remanens indukció változását is kimenőjelnek tekinteni, de ennek mérés-technikai jelentősége jelentéktelen. Emiatt a továbbiakban csak lágy ferromágneses anyagokkal foglalkozunk, és a μ_r relatív permeabilitás változását vizsgáljuk.

Szemléltetésképpen az 1. ábrán néhány anyag $B(H)$ mágnesezési függvényének a σ mechanikai feszültség hatására bekövetkező megváltozását láthatjuk. A változás iránya λ_S előjelétől függ. Fontos megjegyezni, hogy az ábrákon statikus mágnesezési görbét tüntettünk fel.

A definíció alapján érthető, hogy a magnetoelasztikus érzékelők működésében alapvető fontosságúak az anyagok mágneses és mechanikai tulajdonságai. A kedvező lágymágneses tulajdonságoknak kiváló mechanikai szilárdsággal kell(ene) párosulniuk. Ha a jól ismert kristályos fémeket tekintjük (pl. a kiváló lágymágneses tulajdonságokkal rendelkező FeNi-ötvözeteket), akkor megállapíthatjuk, hogy azok alacsony szakítószilárdsága és szűk rugalmassági tartománya miatt magnetoelasztikus érzékelők ki-

¹ Dr. Fock Károly: A folyamatműszerezés érzékelői, Energiaátalakulások szilárd testekben – 1. Magyar Elektronika 2011/4. 40-44. old.

² Dr. Fock Károly: A folyamatműszerezés érzékelői, Az érzékelők csoportosítása – 1. Magyar Elektronika 2009/4. 23-24. old.

1. ábra Magnetoelasztikus hatás homogén σ húzófeszültség esetén
 a. 68% Ni-tartalmú, kristályos Fe-ötvözet ($\lambda_s = +25 \cdot 10^{-6}$)
 b. Co-bázisú, amorf fémötvözet ($\lambda_s = -3,5 \cdot 10^{-6}$)

alakításához kevésbé alkalmasak (bár készültek ilyen anyagból sorozatban gyártott erőmérők). A nagyszilárdságú szerkezeti acélokban pedig a mágneses tulajdonságai kedvezőtlenek (ennek ellenére hajócsavarok acélból készült meghajtótengelyeire ható csavarónyomatékot magnetoelasztikus elven, ipari körülmények között mértek). Tehát a klasszikus, ferromágneses tulajdonsággal rendelkező ötvözetek magnetoelasztikus célú mérés-technikai alkalmazása mindig kompromisszumokat követel.

Az újonnan kifejlesztett és elterjedőben lévő amorf ötvözetek mind mágneses, mind mechanikai szempontból ideális anyagnak

tűnek. Fontos azonban megjegyezni (és a jelen témakörben hátrányának kell tekinteni), hogy csak kb. 0,05 mm vastagsági mértékben, szalagalakban gyárthatók.

Az alkalmazás szempontjából a magnetoelasztikus érzékelők legfontosabb mágneses és mechanikai anyagi jellemzőit foglalja össze az 1. táblázat. A tapasztalat az elméleti vizsgálatokkal egyezően azt mutatja, hogy a magnetoelasztikus érzékenységgel négyzetesen nő, a λ_s telítési mágneseszettséggel pedig hiperbolikusan csökken. A J_s^2/λ_s arány sokféle érzékenységi adatot határoz meg.

1. táblázat Magnetoelasztikus érzékelők anyagainak mágneses és mechanikai jellemzői

Anyagszerkezet	Ötvözet	λ_s [10^{-6}]	H_c [A/cm]	J_s [T]	Vickers-keménység [HV]	σ_s szakítószilárdság [N/mm ²]	E Young-modulus [kN/mm ²]
kristályos	50 Co, 50 Fe	+70	1,4	2,35	200	400	230
	50 Ni, 50 Fe	+25	0,05	1,55	110	140	140
	97 Fe, 3 Si	+9	0,1	2,0	180	350	150
	77 Ni, 15 Fe, Mo+Cu	± 1	0,01	0,8	100	150	200
	77 Ni, 15 Fe, Mo+Cu +Ti+Nb	$\approx 0,5$	0,025	0,5	220	500	200
	Rugóacél	-1	15	2,1	550	1500	
	Tengelyacél (CK 45)		10	$\approx 2,1$		450	
amorfs ³	Ni	-35	1,5	0,6	75	120	210
	Fe ₈₀ B ₁₄ Si ₆	+30		1,5	950	} 1500...2000	} kb. 150
	Fe ₄₀ Ni ₃₈ (Mo, Si, B) ₂₂	+8	0,04	0,8	800		
	(Co, Fe Mo) ₇₃ (B, Si) ₂₇	$\approx 0,2$	0,03	0,55	1000		
	Co ₇₅ Si ₁₅ B ₁₀	-3,5	0,003	0,7	1000		
Co ₆₈ Ni ₁₀ B ₁₄ Si ₈	-8	0,025	0,85				

3 Példa az amorf anyagok kereskedelmi nevére: METGLAS (Allied Signal Inc.), VITROVAC (Vacuumschmelze GmbH).

A komplex permeabilitás definíciója

Mielőtt a magnetoelasztikus hatás részletesebb vizsgálatára rátérnénk, célszerű a mágneses anyagok jellemzésére előnyös – de általában ritkán használt – komplex mágneses permeabilitás fogalmával megismerkedni.

Tapasztalati tény, hogy meghatározott körülmények között (kis kivezérlések és magasabb frekvenciartomány) a $B(H)$ mágnesezési függvény hasonlít egy ferde helyzetű ellipszisre. Ez a jelenség adta az ötletet, hogy ezt az ellipszist teljesen formálisan az analitikus geometria szabályai alapján tárgyaljuk. Kiindulásul vegyük észre, hogy a szinuszos változásának feltételezett mágneses térjellemző mennyiségek

$$\left. \begin{aligned} H(t) &= \hat{H}e^{j\omega t} \\ B(t) &= \hat{B}e^{j(\omega t - \delta)} \end{aligned} \right\}$$

egyenletrendszere a $B-H$ derékszögű koordináta-rendszerben is egy ferde helyzetű ellipszis paraméteres egyenletrendszere (2. ábra). A paraméter a t idő. Megjegyzendő, hogy a B mágneses indukció és a H mágneses térerősség egyidejű szinuszos változása a gyakorlatban éppen amiatt nem megvalósítható, mert a mágnesezési függvény nem pontosan ellipszis alakú. A továbbiakban az analitikusan leírható ellipszisre úgy tekintünk, mint a vizsgált hiszterézishurok közelítésére.

Az egyenletrendszer komplex együtthatóiból meghatározható a komplex permeabilitás amelynek két összetevője a

$$\bar{\mu} = \frac{\hat{B}}{\mu_0 \hat{H}} e^{-j\delta} = \mu e^{-j\delta} = \mu \cos\delta - j\mu \sin\delta = \mu_L - j\mu_R,$$

amelynek két összetevője a

- μ_L induktív-permeabilitás és a
- μ_R ellenállás-permeabilitás.

A mágnesezési függvény a komplex permeabilitással, ill. annak komponenseivel a következő alakú:

$$\hat{B} = \bar{\mu}\mu_0\hat{H} = \mu_L\mu_0\hat{H} - j\mu_R\mu_0\hat{H}.$$

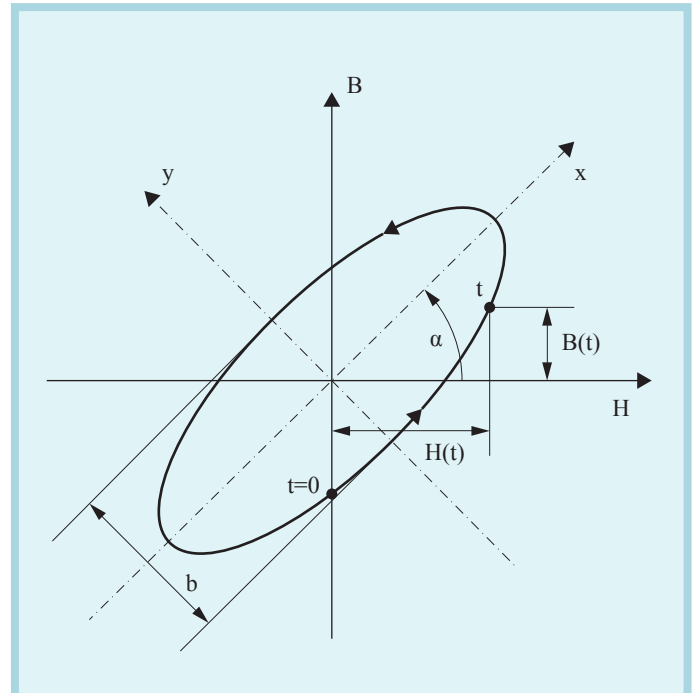
A kifejezés fizikai tartalmának megértéséhez a fenti egyenletrendszer alapján az indukció

$$B(t) = \hat{B} \cos(\omega t - \delta)$$

valós részének átalakításából (a trigonometrikus összefüggések felhasználásával) a

$$B(t) = \hat{B}(\cos\delta \cos\omega t + \sin\delta \sin\omega t)$$

egyenletet kapjuk. Látható, hogy ugyanannak az indukciófüggvénynek kétféle felírási formáját kaptuk. Az első egyenlet az indukció komplex amplitúdóját, a második pedig az indukció pillanatértékét adja meg.

2. ábra Mágnesezési görbe szinuszos időfüggvényű H térerősség és B indukció esetén

A komplex amplitúdó kifejezését a következőképpen értelmezzük: az indukciónak szinuszos (vagy koszinuszos) alakú térerősséggel való gerjesztésénél két összetevője van: a térerősséggel fázisban levő összetevő az induktív-permeabilitással, a $\pi/2$ fázisszöggel késő összetevő az ellenállás-permeabilitással arányos. Az induktív-permeabilitás tulajdonképpen megegyezik a klasszikus permeabilitás fogalommal. Az ellenállás-permeabilitás az anyagban hővé alakuló veszteségeket tükrözi. Ezekkel a mennyiségekkel a meddő mágnesezési teljesítmény

$$P_m = \frac{\mu_L \mu_0 H_1^2 \omega}{2},$$

a veszteségi teljesítmény pedig

$$P_v = \frac{\mu_R \mu_0 H_1^2 \omega}{2}.$$

A két teljesítmény hányadosából a veszteségi tényezőt a

$$D_v = \frac{P_v}{P_m} = \frac{\mu_R}{\mu_L}$$

kifejezés adja.

A komplex permeabilitás bevezetésével egy olyan számítási eszközhöz jutottunk, amelynek segítségével – korlátozott körben – a nemlineáris hiszterézis jelenségét is a lineáris komplex algebra apparátusával számíthatjuk, és a valódi hiszterézishurkot közelítőleg csak két adattal – a komplex permeabilitás valós és képzetes komponensével – jellemezhetjük.

A bevezetőben feltételezett megszorításokból következik, hogy a komplex permeabilitás (és annak komponensei is) frekvenciafüggő. A 3. ábra néhány ferromágneses vasötvözet komplex permeabilitásának frekvenciafüggését szemlélteti.

A komplex permeabilitás komponenseinek fizikai tartalmát az ellipszissel helyettesített mágnesezési függvény (2. ábra) alapján is vizsgálhatjuk. Ehhez a ferde helyzetű ellipszis analitikai geometriai egyenletének elemzésére van szükség. Terjedelmi okok miatt a levezetés mellőzésével csak a végeredményt közöljük.

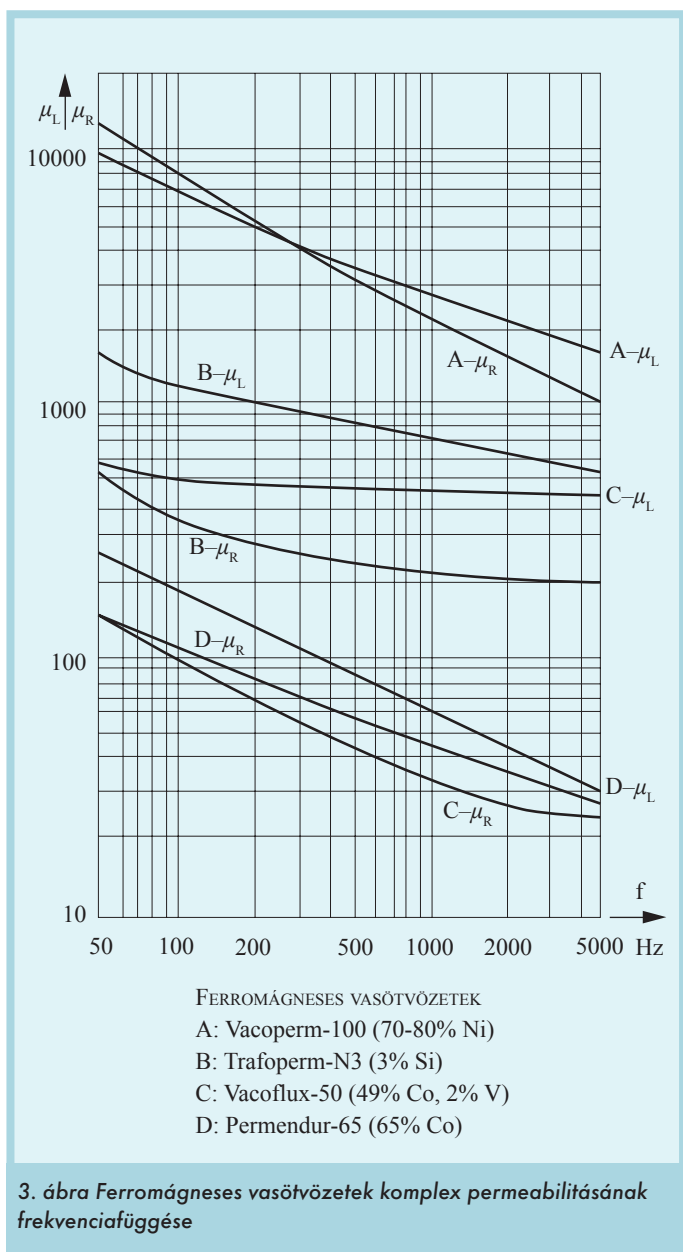
A 2. ábra jelöléseivel a főtengelynek a H tengely pozitív felé által bezárt α_k szöge jó közelítéssel az

$$\alpha \approx \mu_0 \mu_L$$

az ellipszis b hosszúságú kistengelye pedig közelítőleg a

$$b \approx 2\mu_0 \mu_R \hat{H}$$

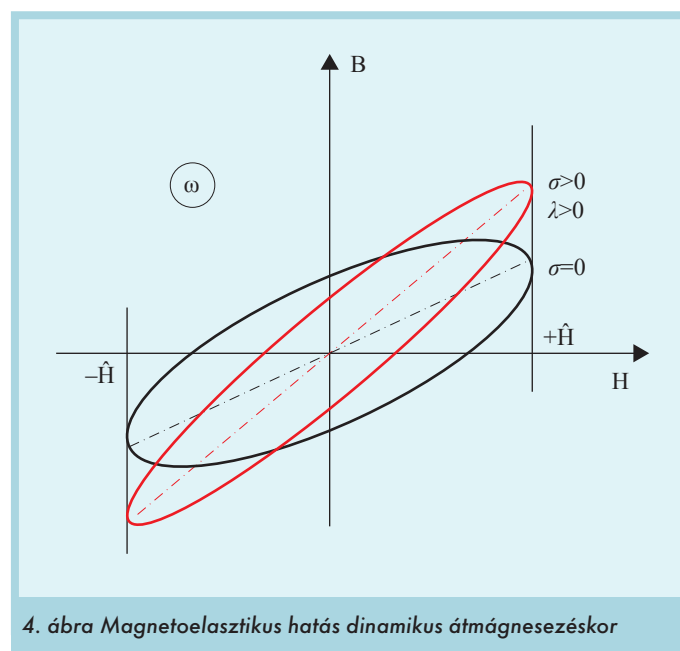
kifejezéssel írható le.

Ezek az egyenletek választ adnak a μ_L induktív- és a μ_R ellenállás-permeabilitás elnevezésére és fizikai jelentésére (lásd 2. ábra). Az α egyenletéből látható, hogy az ellipszis nagytengelyének meredeksége a μ_L induktív-permeabilitástól függ. Minél nagyobb a μ_L induktív-permeabilitás, annál meredekebb a $B(H)$ mágnesezési görbe. A másik egyenlet alapján pedig megállapítható, hogy az ellipszis kistengelyének b hossza – a hiszterézishurok vastagsága (a veszteségi ellenállás nagysága) – a μ_R ellenállás-permeabilitás lineáris függvénye.

A magnetoelasztikus hatás dinamikus átmágnesezéskor

A bevezető fejezetben szemléltetett magnetoelasztikus hatás (1. ábra) kizárólag statikus mágnesezési görbékre vonatkozik. Dinamikus átmágnesezés (váltakozó áramú gerjesztés) során a frekvencia növekedésével a hiszterézishurok egyre inkább egy ferde helyzetű ellipszissel közelíthető. A mechanikai igénybevétel hatására ez az ellipszis fog deformálódni (4. ábra). Az ábra egy lehetséges változást ábrázol ω körfrekvencián, $\hat{H}$ amplitúdójú szinuszos gerjesztésnél, húzó σ feszültség hatására, pozitív λ_s telítési magnetostrikció feltételezésével. Látható, hogy az ellipszis nagytengelyének meredeksége nőtt és kistengelyének hossza csökkent.

A $\bar{\mu}$ komplex mágneses permeabilitás μ_L valós és μ_R képzetes komponensének mechanikai terhelésfüggését lineáris egyenletrendszerrel közelítjük. Feltételezzük, hogy a ferromágneses anyag mechanikailag feszültségmentes állapotban izotróp, de a mechanikai igénybevétel az anyagot mágnesesen anizotróppá teszi (feszültséganizotrópia).

Megismerve a ferromágneses anyagok domainszerkezetét – illetve annak létrehozásában szerepet játszó energiakomponenseket –, megállapítottuk, hogy a mágnesesen izotróp anyag úgy képzelhető el, hogy a domainek külső mágneses tér nélkül teljesen rendezetlenül helyezkednek el (a domainek telítési mágnesezettségét reprezentáló vektorok eredője zérus). A ferromágneses anyag előállítás (öntés, hűtés, megalakítás, mechanikai megmunkálás) azonban a domain eloszlást valamilyen irányban többé-kevésbé rendezetté teszi, texturált anyagszerkezet alakulhat ki.

(Folytatjuk!)

editor@magyar-elektronika.hu